

Piotr Ruciński

Uniwersytet Wrocławski

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0408-7257>

Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych – organizacja ziemian Galicji Wschodniej w pamiętnikowej relacji Karola Krusensterna (część I)

Streszczenie: W 1907 r. we Lwowie powstały Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych – organizacja wschodniogalicyskich ziemian, powołana przez Jana Emanuela Rozwadowskiego. Stowarzyszeniu, które dotychczas nie cieszyło się zainteresowaniem historyków, sporo miejsca poświęcił w swoim wspomnieniach pt. *Mój pamiętnik* jego członek Karol Krusenstern – ziemianin i przedsiębiorca, właściciel uzdrowiska Niemirów. Prezentowany fragment tekstu Krusensterna zawiera najważniejsze informacje o Zjednoczonych Kółach – ich genezie, celach, środkach działania, osiągnięciach i głównych działaczach. Pamiętnik stanowi również unikalne źródło wiedzy o Kole II ZKZR, którego autor był sekretarzem, dając interesujące charakterystyki członków i zapoznając czytelnika ze specyfiką organizowanych przez nie zjazdów rolniczych. Do spraw poruszanych przez Krusensterna należą również m.in. współpraca stowarzyszenia z Towarzystwem Kótek Ziemian i przenikanie do działających w Galicji organizacji (np. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego). Wspomina on także o związkach, łączących środowisko Zjednoczonych Kół z obozem politycznym Narodowej Demokracji.

Słowa kluczowe: Galicja Wschodnia, Karol Krusenstern, rolnictwo, ziemiaństwo, Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych

Aktywność polityczna, społeczna i gospodarcza ziemian – mieszkańców autonomicznej Galicji budzi w ostatnich latach coraz żywsze zainteresowanie historyków, czego efektem jest rosnąca liczba wartościowych, poruszających tę tematykę prac. Na atrakcyjność zagadnienia z pewnością może wpływać fakt, że u schyłku XIX w. w polsko-ukraińskiej części Austrii miał miejsce głęboki i wielowymiarowy kryzys tej warstwy społecznej¹, wywołujący niekiedy, także u samych jej przedstawicieli, pytania o poważ-

¹ Vide np.: M. Semiczszyn, *Kryzys ziemiaństwa w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 roku)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, z. 4.

nym ciężarze egzystencjalnym². Trudna sytuacja większych właścicieli ziemskich, poza refleksją, pobudzała również do mniej czy bardziej udanych prób poprawy sytuacji. Jedną z takich inicjatyw – stowarzyszeniem, które miało koncentrować dla celów gospodarczych i narodowych siły ziemian Galicji Wschodniej – były Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych (ZKZR), zainicjowane i prowadzone przez działacza Narodowej Demokracji Jana Emanuela Rozwadowskiego. Organizacji tej nie poświęcono dotychczas w tekstach historiograficznych wiele miejsca³, choć charakter, skala inicjatyw, wpływy i liczebność czynią z niej – jak się wydaje – interesujący ośrodek badawczych eksploracji. Interesujące uwagi na jej temat pomieścił w swoich wspomnieniach *Mój pamiętnik* Karol Krusenstern. Fragmenty te stanowią przedmiot niniejszego opracowania.

Początek istnienia Zjednoczonych Kół, których niewielkie archiwum znajduje się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu⁴, znaczy powstanie w marcu 1905 r. nieformalnego, dziesięcioosobowego Koła Zjazdów Rolniczych, zawiązanego w kręgu towarzyskim J. Rozwadowskiego. Bezpośrednim celem Koła było samokształcenie, dokonywane w formie regularnie odbywanych spotkań, których gospodarzami mieli być kolejno wszyscy należący do organizacji więksi właściciele. Zwiedzaniu folwarków i ucziwiej krytyce ich niedoskonałości towarzyszyły prelekcje i dyskusje na przygotowane wcześniej tematy z zakresu agronomii i związanych z rolnictwem działów gospodarki. W gronie członków rozmawiano również o projektach powołania nowych instytucji i spółek, potrzebnych reformach (np. wprowadzeniu ubezpieczeń dla tzw. służby folwarcznej), układano plany solidarnego działania wewnątrz istniejących już organizacji. Koncepcja zjazdów, wspierająca się na koleżeńskich relacjach zrzeszonych rolników oraz rzeczywistych korzyściach, jakie dawały wspólne narady i pogadanki, spotkała się z życzliwym przyjęciem w środowisku młodych ziemian. Wywołała także postulat przekształcenia i rozbudowy organizacji, która miała zyskać osobowość prawną, władze, majątek i znaczną liczbę członków.

Cel ten zrealizowano na wiosnę 1907 r., gdy podczas zjazdu we Lwowie powołano właściwe Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych (statut organizacji został zatwierdzony przez namiestnictwo Galicji w 1908 r.⁵). Powstały wówczas cztery nowe koła, a wśród nich Koło II z Karolem Krusensternem, Józefem Koziebrodzkim i Aleksandrem Skarbkim na czele. Od tego czasu w prowadzonych w organizacji pracach daje się wyróżnić – obok działalności samokształceniowej – kilka nowych nurtów: 1) rozwijanie tzw. wspólnej rachunkowości, polegającej na objęciu majątków chętnych członków zestandaryzo-

² Vide np.: J. Rozwadowski, *Gdzie dawna ochota, gdzie pradziadów cnota?*, „Słowo Polskie” 1906, nr 575, s. 1–3.

³ W ostatnim czasie problematykę tę podjął Sławomir Wójs. Vide: S. Wójs, *Organizacje ziemiańskie na terenie Galicji (1906–1919). Struktury, cele i zadania*, „Res Gestae” 2019, nr 9, s. 80–83.

⁴ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej: BOss.), rkps 7999/II, t. 1–2, 8000/I.

⁵ BOss., rkps 7999/II, t. 2, Statut towarzystwa ZKZR zatwierdzony reskryptem c.k. Namiestnictwa z dnia 10-go lipca 1908, k. 89.

wanym systemem ksiąg, prowadzonych przez wspólnego rachmistrza, objeżdżającego kolejno folwarki i dbającego o porządek w ich finansach; 2) zabiegi na rzecz uzyskania jak największego wpływu na działalność ważnych instytucji, takich jak Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie, Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń czy Związek Ziemian, i wpływania za ich pośrednictwem na kształt życia gospodarczego Galicji⁶; 3) kontrolowanie dokonywanych przez członków stowarzyszenia sprzedaży ziemi, aby nie przechodziła ona w posiadanie osób „obcych narodowo” (w praktyce dotyczyło to Żydów w przypadku sprzedaży majątków w całości oraz Ukraińców w przypadku transakcji drobnych lub parcelacji); 4) podejmowanie prób budowy przedsiębiorstw rolnych lub rolniczo-przemysłowych (np. spółki „Ziemia”, mającej prowadzić zakupione lub dzierżawione majątki na wspólny rachunek udziałowców, lub też spółki produkującej cukier) – dążenia te zadecydowały o przygotowaniu pod koniec 1911 r. projektu Koła Pracy Gospodarczej ZKZR.

W kolejnych latach udziałem Zjednoczonych Kół był szybki i stosunkowo harmonijny rozwój, co zaznaczyło się zarówno w sferze wpływu na społeczno-gospodarczy krajobraz Galicji, jak i w liczbie przyjmowanych członków i zawiązywanych kół. Stowarzyszenie zdołało uzyskać m.in. bardzo silną pozycję w Towarzystwie Gospodarskim, gdzie obsadziło wiele ważnych stanowisk (m.in. fotele wiceprezesów) i przejęło dużą część odpowiedzialności za jego funkcjonowanie⁷, a także w Związku Ziemian, który w istocie wraz z Towarzystwem Kółek Ziemian zorganizowało. W pierwszej z wymienionych organizacji starania przedstawicieli ZKZR koncentrowały się na aktywizacji agend i członków, tworzeniu instrumentów popierania w gminach polityki oświatowej, hodowlanej i handlowej GTG, rozszerzania w ramach utworzonego Biura Rachunkowego systemu wspólnej rachunkowości oraz zadaniu unifikacji dotychczas istniejących korporacji rolniczych. Praca w ZZ zmierzała natomiast do finansowego wspierania większych właścicieli ziemskich, przede wszystkim poprzez dostarczanie tej warstwie społecznej odpowiednio sprofilowanego kredytu rolniczego. W 1914 r. Zjednoczone Koła liczyły ok. 150 członków⁸, skupiając w swoim składzie wielu wybitnych polityków i działaczy (m.in. Aleksandra Dąbskiego, Adama Głazewskiego, Mariana Lisowieckiego, Jana Marsa, J. Rozwadowskiego czy A. Skarbka). Kres ożywionej i niepozabawionej sukcesów

⁶ Vide np.: ibidem, Sprawozdanie Rady Głównej na V Zjazd Ogólny ZKZR, 7 IV 1910 r., k. 425–426.

⁷ Kwestii aktywności ZKZR w Galicyjskim Towarzystwie Gospodarskim sporo miejsca poświęciłem w tekście: P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski jako działacz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (do 1914 roku)*, [w:] *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019; vide: P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)*, Łomianki 2020, s. 276–295, 344–355.

⁸ Właściwym kontekstem dla powyższej informacji jest fakt, że grupa większych właścicieli ziemskich (łącznie z latyfundystami) w całej Galicji liczyła w 1912 r. 2572 osoby. J. Rutkowski, *Własność tabularna w Galicji według stanu z końcem roku 1912*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” 1918, t. 25, z. 4, s. 54.

działalności położył wybuch I wojny światowej, która według słów jednego z członków stowarzyszenia „wspaniałą robotę [ZKZR] przerwała, złamała i zniósła”⁹. W 1919 r. na strukturach i kadrach Zjednoczonych Kół (oraz, częściowo, Towarzystwa Kółek Ziemi) oparło się nowo tworzone Zjednoczenie Ziemi, przemianowane wkrótce na Związek Ziemi Wschodnich Województw Małopolski¹⁰. Organizacja ta, obok innych regionalnych związków ziemian, współtworzyła Radę Naczelną Organizacji Ziemiańskich, stanowiącą centralną reprezentację większych właścicieli w II RP.

Autor prezentowanego pamiętnika, ziemianin Karol baron Krusenstern (1871–1953)¹¹, związał się z Galicją mieszkając i gospodarując w powiecie rawskim, do 1898 r. posiadał jednak dobra także w Królestwie Polskim, a od czasu I wojny światowej również w zaborze pruskim. Po ukończeniu gimnazjum w Przemyślu studiował na Uniwersytecie Lwowskim chemię, jego planom kariery naukowej przeszkodziła jednak nagła śmierć ojca (1895 r.). Po tym wydarzeniu Krusenstern zmuszony był zająć się prowadzeniem licznych interesów – objął odziedziczone majątki: Koniuchy w zaborze rosyjskim oraz dobra niemirowskie (Przedmieście Niemirowskie – Szawary – Szczercz – Wróblaczyn; łącznie ok. 6 tys. morgów gruntów ornych i lasów) w Galicji. Autor pamiętnika starał się uporządkować finanse otrzymanego dziedzictwa, będące – jak się okazało – w niezbyt dobrej kondycji. Niedługo później Krusenstern zmuszony był sprzedać Koniuchy, co dokonało się w formie parcelacji. W spadku po ojcu otrzymał on również uzdrowisko Niemirow w pow. rawskim. W latach poprzedzających I wojnę światową autor pamiętnika przejął jego administrację i działając w porozumieniu z balneologiem prof. Ludomiłem Korczyńskim, przeprowadził w nim ambitny program inwestycyjny, budując nowoczesne ujęcia źródeł, nowy zakład kąpielowy, znacząco powiększając bazę noclegową oraz zaplecze gastronomiczno-rozrywkowe¹². Dzięki tym pracom w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej Niemirow przeżywał renesans popularności.

W pierwszej dekadzie XX w. w coraz większym zakresie Krusenstern angażował się również w działalność społeczną, prowadzoną przede wszystkim na gruncie lokalnym. Przez wiele lat zasiadał w Radzie Powiatowej, Wydziale Powiatowym oraz w wydziale

⁹ *Pamiętnik Wincentego Rozwadowskiego*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/27/historia-rodziny-korzenie/>, dostęp: 2 VII 2020 r., s. 7.

¹⁰ E. Kłoczowski, *Organizacje ziemiańskie*, [w:] *Księga pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935. Księga wsi polskiej. Źródła, dzieje i kierunek jej kultury*, t. 1, red. J. Lutosławski, Warszawa 1938, s. 173–174; *Organizacje ziemiańskie na ziemiach polskich*, red. J. Pleszczyński et. al., Warszawa 1929, s. 85–87.

¹¹ Ponieważ życiorys K. Krusensterna był już przedmiotem naukowych dociekań, których efekt stanowią teksty o charakterze biogramu, na tym miejscu ograniczę się do przedstawienia informacji istotnych z perspektywy niniejszej pracy. Vide: M. Miedzianowska, *Karol Krusenstern*, [hasło], [w:] *Ziemiaństwo polskie XX wieku. Życiorysy: Andrzejkowicz – Żórawski*, Warszawa 1992, s. 89–90; A. Wątor, *Krusenstern Karol*, [hasło], [w:] idem, *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008, s. 101.

¹² A. Kierzek et. al., *Rozwój lecznictwa uzdrowiskowego w Niemirowie do końca drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Annales Academiae Medicae Stetinensis. Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2013, nr 59, s. 148–156.

okręgowym Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Rawie Ruskiej. Do jego osiągnięć na tym polu należą m.in. wiodąca rola w uchwaleniu i zrealizowaniu projektu budowy utwardzonej drogi Dobrosin – Lubaczów, ustanowienie linii autobusowej łączącej Niemirów i Rawę Ruską, utworzenie w kilku wsiach kółek rolniczych, założenie w Szczercu kasy Raiffeisena i sklepu spółdzielczego. Autor pamiętnika organizował „wycieczki uświadamiające [narodowo]” dla miejscowych polskich włościan (m.in. do Krakowa), był również współorganizatorem i członkiem Związku Polaków Ziemi Rawskiej. Gdy chodzi o działalność o zasięgu ogólnokrajowym, Krusenstern należał do Krajowego Związku Zdrojowisk i Uzdrowisk we Lwowie, a od 1910 r. zasiadał w Komitecie Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego i, jako przedstawiciel tej organizacji, w Krajowej Komisji dla Zalesień Ochronnych. Zaliczał się przy tym – w gronie tym znalazł się być może pod wpływem J. Rozwadowskiego – do sympatyków Narodowej Demokracji¹³ (choć – należy zauważyć – galicyjska polityka sytuuje się na marginesie poruszanych w pamiętniku zagadnień). Jako działacz ZKZR Krusenstern wyróżniał się inicjatywą i dużą aktywnością na forum Rady Głównej¹⁴, choć prowadzone przez niego Koło II – o czym można wnioskować również na podstawie prezentowanego fragmentu pamiętnika – niewątpliwie nie należało do wyróżniających się w organizacji.

W dwudziestoleciu międzywojennym właściciel Niemirowa wykazywał znaczną aktywność polityczną: należał do Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego, Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej, Obozu Wielkiej Polski oraz Stronnictwa Narodowego¹⁵. W okresie tym pełnił również funkcję wiceprezesa Związku Ziemi Wschodnich Województw Małopolski¹⁶.

Narracja *Mojego pamiętnika* Karola Krusensterna, pisanego podczas II wojny światowej, obejmuje lata 1871–1926. Należy przy tym zaznaczyć, że – w przeciwieństwie do czasów wcześniejszych – okres 1920 (od ustąpienia zagrożenia ze strony wojsk bolszewickich w Małopolsce Wschodniej) – 1926 został potraktowany skrótowo i pobieżnie, brak w nim niemal znamion ogólniejszej koncepcji kompozycyjnej, ponadto zaś ta część rękopisu niespodziewanie się urywa. Składający się z 6 rozdziałów pamiętnik, w którym autor daje liczne przykłady dobrej pamięci, prezentuje poziom – z punktu widzenia badań historycznych – nierówny. Obok partii niezwykle interesujących i cennych

¹³ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: APAN), sygn. 30/10, Zygmunt Wasilewski, Czasy lwowskie, [b. r.], k. 14; A. Wątor, op. cit., s. 101.

¹⁴ Interesujący ślad jego aktywności w organizacji stanowi wydana w 1909 r. broszura: [K. Krusenstern], *O zadaniach i celach obywatela wiejskiego. Odczyt Karola Krusensterna wygłoszony na zjeździe Zjednoczonych Kół we Lwowie 21. listopada 1908 r.*, Kraków 1909. Tekst, będący podsumowaniem dotychczasowego dorobku Zjednoczonych Kół, stanowi również, jak się wydaje, reprezentatywne dla ich środowiska świadectwo światopoglądu i społecznych przekonań. Fakt powierzenia przygotowania tego referatu właśnie Krusensternowi świadczyć może o jego wysokiej pozycji wśród członków stowarzyszenia.

¹⁵ A. Tyszkiewicz, *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*, Kraków 2004, s. 151; A. Wątor, op. cit., s. 101.

¹⁶ *Organizacje ziemiańskie na ziemiach...*, s. 89.

(choćby wspomnień autora z końca 1914 i pierwszej połowy 1915 r., dotyczących polskiej „kolonii” w Wiedniu, lub też z okresu jego internowania podczas wojny polsko-ukraińskiej 1918–1919 r.) mieści również liczne i przez swoją frekwencję oraz zamiłowanie do szczegółów nieco monotonne sprawozdania z polowań i epizodów życia towarzyskiego. Prezentowany niżej fragment należy niewątpliwie do najbardziej wartościowych momentów pamiętnika, zawierając skondensowany opis Zjednoczonych Kół – organizacji w znacznej mierze zapomnianej, a istotnej dla dziejów galicyjskiego ziemiaństwa. Manuskrypt Krusensterna, który zdeponowano w Bibliotece Narodowej w Warszawie, liczy 254 dwustronne karty, spośród których 57 kart ma formę maszynopisu (rozdziały I–III, większa część rozdziału IV), pozostała jego część to bruliony zapisane pismem odręcznym (rozdziały III–VI). Prezentowane niżej fragmenty stanowią część rozdziału IV, zatytułowanego *Okres IV. Lata małżeńskie do wybuchu wojny światowej. 18 lutego 1903 – 31 lipca 1914*. Edycję oparto na wersji maszynowej (fragment poświęcony ZKZR zachował się w obu wersjach) jako późniejszej i zawierającej istotne odautorskie uzupełnienia. Rozdziały zostały w pamiętniku podzielone na numerowane podrozdziały, którym w spisie treści przypisano tytuły. Prezentowane niżej ustępy stanowią w ramach rozdziału IV całość lub część podrozdziałów 22–23, 25–28, 30, 34–35 i 37.

Głównym walorem prezentowanego tekstu Krusensterna jest niewątpliwie fakt, że obejmuje on właściwie wszystkie najważniejsze wątki dziejów Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych do 1914 r., prezentując je na tle osobistych doświadczeń i poglądów autora. Traktuje on zatem o powstaniu organizacji, jej naczelnej idei, koncepcji rozwoju i samym rozwoju, mieści szkic jej struktury organizacyjnej, interesująco przedstawia ponadto pomysłodawcę i głównego organizatora stowarzyszenia (Rozwadowskiego) oraz charakterystyki najważniejszych, zaangażowanych w jego prace działaczy. Treść pamiętnika otwarcie wskazuje ponadto na antyżydowskie nastawienie Zjednoczonych Kół, które miały inspirować ziemian do ekonomicznej walki z działającymi na wsi współobywatelami wyznania mojżeszowego. Jest to o tyle istotne, że fragmenty poświęcone wspomnianemu kierunkowi działalności – według Krusensterna pierwszorzędного znaczenia – w dokumentach stowarzyszenia formułowane były na ogół w sposób mało precyzyjny.

Pamiętnik pozwala również skonstatować zjawisko planowego przenikania Zjednoczonych Kół do innych organizacji i ekspansji w ich strukturach, choć niekiedy (jak w przypadku przejścia kontroli nad Galicyjskim Towarzystwem Gospodarskim w 1910 r.) wspomina o tym w sposób wysoce niecisły. Autor sygnalizuje związki stowarzyszenia z „bliźniaczym” Towarzystwem Kółek Ziemian, jak również rolę, jaką w opisywanych latach odgrywał wśród ziemian lider tej organizacji i jeden z najwybitniejszych ówczesnych rolników – Jerzy Turnau. Za bardzo wartościowe uznać należy te relatywnie obszerne momenty wspomnień, które traktują o Kole II ZKZR, a zatem pierwszej komórce stowarzyszenia, założonej w ramach nowej, wprowadzanej w życie

od 1907 r., koncepcji – szerokiej, posiadającej centralne kierownictwo organizacji ziemiańskiej. Zgromadzone w bibliotece Ossolineum materiały dokumentują bowiem przede wszystkim pracę inicjatywnego Koła I (pierwotnie: Koła Zjazdów Rolniczych) oraz centralnych organów ZKZR (Sekretarza Generalnego, Rady Głównej), w ograniczonym stopniu odnosząc się do aktywności poszczególnych, „szeregowych” kół. Dzięki znacznemu stopniowi szczegółowości relacji Krusensterna czytelnik uzyskuje możliwość zapoznania się ze specyfiką członkowskich zjazdów, będących elementarnym segmentem działalności organizacji.

W przypisach biograficznych, z uwagi na ograniczenia objętościowe artykułu, koncentrowałem się przede wszystkim na okresie życia bohaterów do wybuchu I wojny światowej; odstępstwa od tej zasady – jak w przypadku A. Głazewskiego – podyktował kierunek narracji pamiętnika. Nazwy instytucji o największej frekwencji zostały w opracowaniu zastąpione skrótowcami, których brzmienie zasygnalizowano przy pierwszym pojawieniu się wspomnianych nazw. Pisownia wyrazów użytych w tekście oraz interpunkcja zostały odpowiednio zmodernizowane i dostosowane. Przypadki dalej posuniętej ingerencji redakcyjnej zostały oznaczone nawiasami kwadratowymi.

**Biblioteka Narodowa, rkps akc. 8264, Karol Krusenstern, Mój pamiętnik,
k. 50a–52**

Przechodzę teraz do mojej działalności społeczno-ziemiańskiej w tym okresie¹⁷. Zaczęło się od tego, że kiedyś dostałem list od Jana Rozwadowskiego¹⁸ zapraszający mnie na kolację i pogawędkę w Kasynie Końskim we Lwowie¹⁹. Było to kasyno arystokratyczno-ziemiańskie, gdzie się gromadzili różni snobi, [*décadence*]²⁰ i darmozjady.

¹⁷ Chodzi o lata 1903–1914.

¹⁸ Jan Emanuel Rozwadowski (1872–1935) – ziemianin, prawnik, ekonomista i polityk, docent prywatny Uniwersytetu Lwowskiego (dalej: UL), dyrektor Banku Ziemskiego we Lwowie, współwłaściciel majątku Babin w pow. kałuskim; członek Rady Powiatowej w Kałuszu; działacz Ligi Narodowej (LN) i Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego (SDN), przedstawiciel tej partii w Galicyjskiej Radzie Narodowej; członek oddziału kałuskiego i komitetu Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (GTG) oraz jego wiceprezes, przedstawiciel tej organizacji w zarządzie głównym Towarzystwa Kółek Rolniczych (TKR) oraz Krajowej Komisji dla Spraw Rolniczych we Lwowie, członek, detaksator i delegat wydziału okręgowego Kałusz – Dolina Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (GTKZ), zasiadał m.in. w radach nadzorczych Banku Melioracyjnego, Banku Parcelacyjnego, Spółki Agronomów i Związku Ziemian (ZZ) oraz radzie zawiadowczej Galicyjskiego Ziemskiego Banku Kredytowego; pomysłodawca, założyciel i sekretarz Koła Zjazdów Rolniczych (KZR), sekretarz generalny i lider Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych (ZKZR).

¹⁹ Wzniesiony w 1898 r. we Lwowie przy dzisiejszej ulicy Czynu Listopadowego 6 budynek, nazywany również Kasynem Szlacheckim i Kasynem Obywatelskim, był siedzibą towarzystwa Kasyno Narodowe. J. Rozwadowski, w przeciwieństwie do K. Krusensterna, od 1896 r. był jego członkiem. BOss., rkps 7946/I, t. 1, List J. Rozwadowskiego do M. Rozwadowskiej z 15 I 1896 r., k. 506; *Alfabetyczny spis członków i statuta Kasyna Narodowego 1914*, Lwów 1914, s. 26. W latach 1907–1914 w pomieszczeniach Kasyna odbywały się zebrania rozmaitych gremiów ZKZR, w tym posiedzenia ich Rady Głównej.

²⁰ Fr. „dekadencja”; w maszynopisie zapisano fonetycznie – „decaves”.

Członkiem jego dlatego nie byłem. Ale zaproszony stawilem się i zjedliśmy dobrą kolację, zakropioną dobrym winem. Jaś zaś potem rozgadał się szeroko i rozwinął swoje plany i zamiary. Lecz przede wszystkim kim był on? Wspominałem już, że był to ów znajomy Frania Węgl[iańskiego]²¹, który nas odwiedził w Szczercu w czasie bytności Depciów²² w r[oku] 1898. Osądziliśmy go wtedy z Franiem jako bardzo miłego chłopca, ale intelektualnie niżej od nas stojącego. Do roku zaś 1904 czy 1905²³, kiedy się nasze spotkanie odbyło, rozwinął on się nadzwyczajnie. Był to bardzo wykształcony, czytany młody człowiek, ożeniony z kuzynką swoją Rozwadowską²⁴, bardzo brzydką, ale wartościową kobietą, która go obdarzyła sześciorgiem dzieci²⁵. Wyjaśnił mi wtedy w sposób prosty ale przekonujący, że jego zamiarem jest wpłynąć na warstwę ziemiańską patriotycznie – uświadamiająco. Jest ona uśpiona, zatopiona w swoim zawodzie, lub co najwyżej zajęta posłowaniem do sejmu galicyjskiego lub parlamentu wiedeńskiego, pracuje w urzędach administracyjnych, a usypia w niej poczucie polskości i poczucie tego, że naród polski nie zginął i mieć może – i powinien – przed sobą jeszcze piękną przyszłość i zadanie do spełnienia. Prócz tego i wiadomości rolnicze nie zawsze są na wysokości. Zamierza on zatem potworzyć z ludzi odpowiednich tzw. [Zjednoczone] Koła Zjazdów Rolniczych, obejmujące ziemian z różnych powiatów, którzy kolejno zjeżdżając się u siebie, raz lub kilka razy do roku, będą zwiedzać wzajemnie swoje gospodarstwa, omawiać je z życzliwą krytyką, a w ten sposób powiększać swoje wiadomości i ulepszać warsztaty. Zjazdy ogólne kół we Lwowie będą służyć do wzajemnego poznania się i do omawiania tematów ogólnych.

²¹ Franciszek Węgliński (ur. 1872) – spowinowacony z Rozwadowskimi kuzyn i przyjaciel Krusensterna, pochodzący z Miączyna w pow. hrubieszowskim; studiował krótko matematykę i nauki przyrodnicze na UL, a później nauki polityczne w Wiedniu, gdzie przez kilka miesięcy (1892–1893) dzielił mieszkanie z J. Rozwadowskim. Vide: BOss., rkps 7946/I, t. 1, List J. Rozwadowskiego do M. Rozwadowskiej z 1 II 1893 r., k. 316.

²² Chodzi o rodzinę Szydłowskich z Werbkowic – sąsiadów rodziców Krusensterna z czasów, gdy ci mieszkali w Koniuchach w pow. hrubieszowskim. Wbrew ewidentnemu przekonaniu autora, epizod pobytu J. Rozwadowskiego w Szczercu nie został w pamiętniku opisany.

²³ Można przypuszczać, że spotkanie odbyło się raczej pomiędzy 16 lutego a 21 kwietnia 1907 r.

²⁴ Maria z Rozwadowskich Rozwadowska (1873–1919) – ziemianka, działaczka społeczna, właścicielka majątku Hładki w pow. tarnopolskim; aktywistka Związku Kół Polskich Ziemianek w Galicji, redaktorka miesięcznika „Ziemianka Polska”.

²⁵ Maria i Jan Rozwadowscy mieli ośmioro dzieci. Vide: J. Zdrada, *Jan Emanuel Rozwadowski*, (hasło), [w:] *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-emanuel-rozwadowski>, dostęp: 3 VIII 2020 r.

Pierwsze koło takie już powstało i on jest jego sekretarzem, nie pamiętam kto był prezesem²⁶. [M]nie upatrzył na sekretarza Koła II-go, którego członków ma już upatrzonych, jako też i prezesa w osobie Józefa hr. Koziębrodzkiego²⁷ z Podhajczyk. Rozwinąłem przed nim mój ówczesny światopogląd, powołałem się na artykuł drukowany w „Przeglądzie [Politycznym, Społecznym i Literackim]” o roli obywatela ziemskiego²⁸ i zgodziłem przyjąć na siebie powierzone mi przez niego zadanie. [...]

Wkrótce po rozmowie z Janem Rozwadowskim zaczęła się robota. Urządził on zjazd we Lwowie wszystkich upatrzonych członków Koła II-go, które się ukonstytuowało stosownie do jego planu, wybierając na prezesa Józefa Koziębrodzkiego, a mnie na sekretarza. Dodaję tu dla orientacji na później, że prezes był więcej reprezentacyjny, a cała robota spoczywała na barkach sekretarza. W tej też myśli sekretarzem ogólnym związku [k]ół był zawsze Jan Rozwadowski. Członkami Koła [II] byli:

²⁶ Prezesem ZKR, a od 1907 r. Koła I ZKZR był Stanisław Ujejski. Należał on do założycieli organizacji, pełnił w niej funkcję wiceprezesa ZKZR i członka ich Rady Głównej. Vide: BOss., rkps 8000/I, Protokół pierwszego zjazdu rolniczego w Zaciszu 13–14 VI 1905 r., b. d., k. 4; BOss., rkps 7999/II, t. 2, Spis członków ZKZR, IV 1913, k. 51. Stanisław Tomasz Ujejski (1866–1940) – ziemianin, właściciel m.in. majątku Zacisze w pow. husiatyńskim; członek Rady Powiatowej i Wydziału Powiatowego w Husiatynie; członek oddziału podolskiego GTG oraz komitetu tej organizacji, detaksator i członek wydziału okręgowego GTKZ w Husiatynie, dyrektor ZZ.

²⁷ Józef Koziębrodzki (ur. 1862) – ziemianin, właściciel m.in. majątków Humniska i Podhajczyki w pow. trembowelskim; członek Rady Powiatowej i zastępca prezesa Wydziału Powiatowego w Trembowli; prezes Polskiej Organizacji Narodowej (PON) w Trembowli; zastępca dyrektora, a następnie zastępca prezesa Powiatowej Kasy Oszczędności (PKO) oraz detaksator i członek wydziału okręgowego GTKZ w Trembowli; prezes Koła II i członek Rady Głównej ZKZR od 1907 r. Prezydium Koła II (prezes – J. Koziębrodzki, sekretarz – K. Krusenstern, delegat – A. Skarbek) zostało zaakceptowane przez stowarzyszenie ZKZR podczas inauguracyjnego posiedzenia członków tej organizacji 21 kwietnia 1907 r. Ibidem, Protokół z posiedzenia ZKZR, 21 IV 1907 r., k. 257.

²⁸ Chodzi tu zapewne o artykuł, opublikowany przez Krusensterna w lutym 1907 r., stanowiący reakcję na list do redakcji „Przeglądu” ziemianina starszego pokolenia („R. W. znad Sanu”). Autor tekstu pierwszego wymienił (*nb.* w sposób mało trafny) trudności w prowadzeniu średnich majątków, z pesymizmem spoglądając na perspektywy ich dalszego utrzymywania i wysuwając koncepcję ich wykupienia przez latyfundystów, a następnie wydzierżawienia przedstawicielom warstwy ziemiańskiej. W odpowiedzi Krusenstern przedstawił nieporównanie bardziej optymistyczną wizję sytuacji większych rolników, stwierdzając, że odpowiedzią na stojące przed nimi wyzwania (wymóg konkurencyjności produkcji, exodus siły roboczej, nadmierny fiskalizm, kłęski żywiolowe) powinna być chęć działania, organizowania się i uczenia. Do spraw najważniejszych zaliczył potrzebę polepszenia i ujednoczenia warunków pracy służby folwarcznej, budowania silnych rolniczych organizacji zawodowych, samopomocowych i samokształceniowych, wprowadzania nowoczesnych metod rachunkowości rolniczej, stałego pogłębiania wiedzy agronomicznej. W swoim liście właściciel Niemirowa z aprobatą wspominał o działalności Koła Zjazdów Rolniczych oraz jarosławskiego Kółka Ziemian, zareklamował też niejako nowo powstałe lwowskie Biuro Rachunkowości Rolniczej Karola Turskiego, z którym stowarzyszenie Rozwadowskiego współpracowało. Poglądy Krusensterna, upublicznione nieco ponad 2 miesiące przed powołaniem ZKZR, znakomicie wpisywały się w założenia programowe tworzonego wówczas stowarzyszenia. [K.] Krusenstern, *List do Redakcji. (Jeszcze w sprawie upadku średniej własności ziemskiej)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, nr 39, s. 1–2; vide: R. W. znad Sanu, *List do Redakcji. (W sprawie upadku średnich własności ziemskich)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, nr 34, s. 2.

1. Profesor Aleksander Raciborski²⁹. Wykładał filozofię na uniwersytecie[.] Bardzo wykształcony, dość arbitralny, profesor w każdym calu, przy tym doskonały szermierz. Ożeniwszy się powtórnie z Szymanowską, bardzo brzydką, ale zamożną właścicielką Spasowa, osiadł na roli.

2. Aleksander hr. Skarbek³⁰, syn kuratora Fundacji Skarbkowskiej, czy też może brata jego³¹. Bardzo inteligentny, pewny siebie, zarozumiały, lecz doskonały patriota, nieco snob, lecz przy tym zapamiętały narodowy demokrat, czyli endeck. Ożeniony z Felicją ze Szczepańskich *primo voto* Fredrową³² z Beńkowej Wiszni.

3. Prezes Józef hr. Koziembrodzki. Słaby rolnik, lecz wytrawny jeździec, objeżdżający co dzień po kilka koni i mający skutek upadków dużo połamanych kosteczek. Charakter pierwszorzędny, prawdziwy gentleman.

4. Juliusz Cielecki³³ z Byczkowic, *simplex servus dei*³⁴. Matka jego była tą Moszyńską z domu, od której mój ojciec kupił Niemirów.

5. Karol Dębicki³⁵, syn Ludwika³⁶, obecnie gospodarujący w Jaworowie.

²⁹ Aleksander Raciborski (1845–1920) – ziemianin, filozof, prof. UL, polityk, gospodarz w majątku Spasów w pow. sokalskim; poseł na Sejm Krajowy; członek Rady Powiatowej w Sokalu; wiceprezes GTG i delegat tej organizacji w Akademii Rolniczej w Dublinach, detaksator w wydziale okręgowym GTKZ w Sokalu, współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie; członek Koła II ZKZR od 1908–1909 r., Rady Głównej tej organizacji od 1910 r.

³⁰ Aleksander Skarbek (1874–1922) – ziemianin, prawnik i polityk, właściciel m.in. majątku Wistowice w pow. samborskim; poseł do Rady Państwa, Sejmu Krajowego oraz Sejmu Ustawodawczego RP; członek Rady Powiatowej i prezes Wydziału Powiatowego w Rudkach; działacz LN i SDN, przedstawiciel tej partii w Galicyjskiej Radzie Narodowej; detaksator w wydziale okręgowym GTKZ w Rudkach, członek rady zawiadawczej Galicyjskiego Ziemskiego Banku Kredytowego, członek wydziału Ligi Pomocy Przemysłowej, przewodniczący wydziału PKO w Rudkach, członek Rady Szkolnej Okręgowej w Rudkach; członek Koła II ZKZR i Rady Głównej tej organizacji od 1907 r.

³¹ Ojciec Aleksandra Henryk Skarbek (1839–1904) od 1885 r. był kuratorem Fundacji Skarbkowskiej, natomiast od 1904 r. funkcję tę przejął brak polityka, Fryderyk Franciszek (1865–1928).

³² Felicja ze Szczepańskich Skarbek (1872–1963) – ziemianka, działaczka społeczna i filantropka, właścicielka majątków ziemskich w pow. rudeckim i mościskim; członkini wydziału Ligi Pomocy Przemysłowej we Lwowie, kuratorka szkoły koszykarskiej w Rudkach.

³³ Juliusz Cielecki (1970–1914) – ziemianin, właściciel majątku Byczkowce w pow. czortkowskim; członek podolskiego oddziału GTG; w Kole II ZKZR od listopada 1908 r.

³⁴ Łac. „prosty sługa boży”.

³⁵ Karol Dębicki – ziemianin, właściciel majątku Jaworów w powiecie jaworowskim; członek Koła II ZKZR od 1907 r. Podczas wystawy przemysłowo-rolniczej w Jaworowie w 1907 r. Dębicki otrzymał nagrodę za „woły rasy krajowej, jałówki i ryby”. *Dział rolniczy. Wystawa przemysłowo rolnicza w Jaworowie*, „Gazeta Narodowa” 1907, nr 209, s. 3; J. Komorowski, *Postawa ziemian galicyjskich wobec przemysłu – wystawa przemysłowo-rolnicza w Jaworowie w 1907 r.*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. 7, s. 239. Na posiedzeniu Rady Głównej w grudniu 1909 r. J. Rozwadowski wnioskował o usunięcie K. Dębickiego, S. Janki i T. Lubińskiego z Koła II i ZKZR. Postulat ten wiązał się zapewne m.in. z faktem, że w 1909 r. nie odbył się żaden zjazd tej komórki Zjednoczonych Kół. BOŚ., rkps 7999/II, t. 2, Protokół posiedzenia Rady Głównej ZKZR, 20 XII 1909 r., k. 397; ibidem, Sprawozdanie sekretarza generalnego J. Rozwadowskiego na Radę Główną ZKZR, 20 XII 1909 r., k. 405. W spisach członków stowarzyszenia z 1910 r. i 1913 r. Dębicki już nie figuruje. Ibidem, Spis członów ZKZR, b. d., k. 39; ibidem, Spis członków ZKZR, V 1910 r., k. 43.

³⁶ Ludwik Dębicki (1843–1908) – ziemianin, pisarz, publicysta, współpracownik dziennika „Czas”, właściciel majątku Jaworów w pow. jaworowskim; członek Rady Powiatowej w Jaworowie; zasiadał w oddziale przemysko-mościsko-jaworowsko-bireckim, a później jaworowskim GTG.

6. Stefan Janko³⁷ z Koszan, który wnet wystąpił i udziału nie brał.
7. Adolf Bocheński³⁸ z Ponikwy, krewny Ali [Krusenstern]³⁹.
8. Kazimierz Przybysławski⁴⁰ z Uniża, szwagier Jana Pohoreckiego⁴¹ z Terebińca.
9. Wiktor Rozwadowski⁴², syn Tomisława⁴³, właściciel Glinny pod Zborowem.
10. Adam Głazewski⁴⁴ z Chmielowa, inteligentny, ruchliwy, pełen inicjatywy i optymistycznego ducha. Odegrał później dużą rolę w dziejach ziemiaństwa⁴⁵.

³⁷ Stefan Janko (1866–1919) – ziemianin, właściciel majątku Hoszany w pow. rudeckim; członek Rady Powiatowej w Rudkach; zasiadał w rudeńsko-grodeckim oddziale GTG, wydziale okręgowym GTKZ w Rudkach oraz w Towarzystwie Wzajemnej Pomocy Ziemian. Partycypacja Janki w ZKZR nie była, jak się wydaje, tak krótkotrwała, jak to opisuje Krusenstern: działacz nie należał do pierwszego składu Koła II, jednak został do niego przyjęty prawdopodobnie w czerwcu 1908 r. i pozostawał w jego składzie do 1910 r. Ibidem, Protokół z posiedzenia Rady Głównej ZKZR, 21 VI 1908 r., k. 315.

³⁸ Adolf Bocheński (1870–1936) – ziemianin, ekonomista, właściciel majątku Ponikwa w pow. brodzkim; ojciec pisarza i publicyści Adolfa Marii Bocheńskiego; członek ZKZR od marca 1909 r.

³⁹ Aleksandra z Orsetich Krusenstern (1881–1968) – ziemianka, działaczka społeczna, publicystka; aktywistka Związku Kół Polskich Ziemianek w Galicji, członkini komitetu redakcyjnego miesięcznika „Ziemiańska Polska”, publikowała również w „Słowie Polskim”; żona K. Krusensterna.

⁴⁰ Kazimierz Przybysławski – ziemianin, kolekcjoner dzieł sztuki i pamiątek przeszłości, właściciel majątku Uniż w pow. horodeńskim; zasiadał w pokuckim oddziale GTG i wydziale okręgowym GTKZ w Horodence; członek ZKZR od kwietnia 1910 r.

⁴¹ Jan Pohorecki – ziemianin, właściciel majątku Terebiniec w pow. hrubieszowskim.

⁴² Wiktor Rozwadowski (1869–1940) – ziemianin, wojskowy, właściciel majątku Glinna w pow. zborowskim; członek wydziału okręgowego GTKZ w Brzeżanach; brat gen. Tadeusza Rozwadowskiego, kuzyn J. Rozwadowskiego; członek ZKZR od marca 1908 r.

⁴³ Tomisław Rozwadowski (1841–1920) – ziemianin, wojskowy, uczestnik powstania styczniowego, właściciel majątku Honiatyn w pow. tomaszowskim; poseł do Rady Państwa i Sejmu Krajowego; ojciec Samuela, Tadeusza i Wiktora Rozwadowskich, stryj J. Rozwadowskiego.

⁴⁴ Adam Głazewski (1872–1960) – ziemianin, prawnik i polityk, właściciel majątku Chmielowa w pow. zaleszczyckim; członek Rady Powiatowej oraz wiceprezes i prezes Wydziału Powiatowego w Zaleszczykach; członek LN, współzałożyciel i działacz galicyjskiego SDN; mąż zaufania Centralnego Komitetu Wyborczego, prezes PON w Zaleszczykach; prezes wydziału okręgowego GTKZ w Zaleszczykach, członek wydziału PKO w Zaleszczykach, delegat na zgrupowanie ogólne Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie i szef klubu ZKZR w tej instytucji, członek rady nadzorczej Banku Ziemskiego (od 1912 r.), Związku Rolników dla Zbytu Produktów we Lwowie i ZZ; członek założyciel Koła Zjazdów Rolniczych i ZKZR, w Kole I do 1914 r., równolegle w Kole II (od 1907 r. do 1908 r.), Kole VI (1908–1909 r.), Kole VIII (1910–1912 r.) i Kole IX (1913 r.); członek Rady Głównej organizacji oraz jej wiceprezes (od kwietnia 1911 r.). BOss., rkps 7999/II, t. 2, Brudnopis komunikatu 5. Rady Głównej ZKZR, 23 VII 1911 r., k. 512–513; *Dział ekonomiczny. Bank łańcuccki*, „Gazeta Narodowa” 1912, nr 142, s. 3; *Zarząd Tow. Wzajemnych Ubezp. W Krakowie*, „Rocznik Asekuracyjno-Ekonomiczny” 1912, t. 21, s. 100.

⁴⁵ W dwudziestoleciu międzywojennym Głazewski był m.in. założycielem i prezesem Zjednoczenia Ziemian (od 1921 r. działającego pod nazwą Związek Ziemian Wschodnich Województw Małopolski), organizatorem Banku Ziemian, Banku Rolniczego i Wyższych Kursów Ziemiańskich; ponadto działał w ugrupowaniach politycznych – należał m.in. do Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego, Obozu Wielkiej Polski i Stronnictwa Narodowego. W. Morawski, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998, s. 134–135; A. Tyszkiewicz, op. cit., s. 68–69; A. Wątor, *Głazewski Cholewa Adam Franciszek*, (hasło), [w:] idem, *Słownik...*, s. 64–65; idem, *Chrześcijańsko-narodowi. Z dziejów nurtu politycznego do 1928 roku*, Szczecin 1999, s. 234–239, 273.

11. Lucjan Turnau⁴⁶, dzierżawca Suchowoli pod Lwowem. Jeden z braci Turnauów, najlepszych w ówczesnej Galicji agronomów.

[12. Włodzimierz Cieński⁴⁷ z Uwisty.]⁴⁸

Na pierwszy zjazd wiejski zaprosił nas A. Skarbek do Beńkowej Wiszni i odbył się on w jesieni 1906 lub [1905]⁴⁹. Zostawiłem niestety w Niemirowie w r. 1939, i tam zaginęła, książkę protokołów ze zjazdów naszego Koła, która przechowała się przez pierwszą wojnę. Były tam opisy wszystkich zwiedzanych majątków i fotografie z tych zjazdów. Podać więc tylko mogę z pamięci. Zjazd ten trwał dwa dni. Uczestniczyli w nim: [p]rezes, Głazewski, Dębicki i ja. Zwiedziliśmy folwarki główne i Jatwiegi, łąki, łozinę, cegielnię dużą „Felicję”. Wieczorami, po fachowej dyskusji, miła rozmowa z uroczą panią domu. Na pamiątkę tego zjazdu posłaliśmy im album z fotografiami mojej roboty. Z tego wywiązała się potem przez czas jakiś korespondencja między panią a mną.

Następny zjazd bodaj czy nie był w Szczercu w roku następnym. Byli: prof. Raciborski, Cielecki, Koziembrodzki, Dębicki. Profesor poradził mi dokończyć jak najprędzej karczunku Szawarów i urządzić tam pastwisko dla bydłowej młodzi, i podnieść w ten sposób chów bydła trudny w Szczercu z powodu braku łąk i suchego położenia, niesprzyjającego wszelkim roślinom pastewnym. Rady tej posłuchałem. Po Cieleckiego posyłałem do Rawy Laurinem⁵⁰, musiał więc ten zjazd być dopiero w r[oku] 1909.

Zjazd u Juliusza Cieleckiego w Byczkowcach. Pojechaliśmy z Lucjanem Turnauem przez Stanisławów, w Buczaczu przyłączył się do nas Przybysławski. Był też i Wiktor Rozwadowski. Poznałem żonę Juliusza panią „Mynę”, podobno dawniejszą flamę⁵¹ Wiktora. Objechaliśmy Byczkowce i folwark. Gospodarstwo średnie. Z jakiegoś wzgórza pokazywał nam Jul Czortków, nie przypuszczałem nigdy, że tam kiedyś będę! Gdy wyjeżdżaliśmy z Turnauem i Koziembrodzkiem na Kopyczyńce – Tarnopol, a było to dwudzie-

⁴⁶ Lucjan Turnau (1886–1980) – ziemianin, inżynier rolnictwa, do 1914 r. dzierżawca majątku Suchowola w pow. gródeckim; członek Rady Powiatowej i zastępca członka Wydziału Powiatowego w Gródku Jagiellońskim, działacz kółka lwowsko-żółkiewskiego Towarzystwa Kólek Ziemian (KZ), zasiadał też w kolegium sądu rozjemczego przy Gieldzie Zbożowej i Towarowej we Lwowie. Vide: *Kółka ziemian*, „Gazeta Narodowa” 1912, nr 106, s. 2; T. Kargol, *Od Kólek Ziemian do Związku Ziemian w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemianstwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków 2010, s. 52–53. Do Koła II ZKZR Turnau przystąpił pomiędzy majem 1910 a lipcem 1912 r.

⁴⁷ Włodzimierz Cieński (1881–1945) – ziemianin, właściciel majątku Uwista w powiecie husiatyńskim; członek Rady Powiatowej i zastępca członka Wydziału Powiatowego w Husiatynie; wiceprezes zarządu powiatowego TKR i detaksator w wydziale okręgowym GTKZ w Husiatynie; członkiem Koła II ZKZR został pomiędzy majem 1910 a kwietniem 1913 r.

⁴⁸ Zapis tylko w wersji pamiętnika, pisanej odręcznie.

⁴⁹ Zjazd Koła II ZKZR w Beńkowej Wiszni odbył się jesienią 1907 r. BOss., rkps 8000/I, Kronika siódmego zjazdu Koła I ZKZR, 8–9 VII 1907 r., k. 86.

⁵⁰ W 1908 r., gdy budowana staraniem władz powiatowych w Rawie Ruskiej szosa Dobrosin–Lubaczów połączyła folwarki rozległych (ciągnących się przez ok. 18 km) dóbr Krusensterna, kupił on samochód czeskiej firmy Laurin&Klement. Autor pamiętnika podkreślał, że było to pierwsze auto w powiecie rawskim. BN, rkps akc. 8264, Karol Krusenstern, Mój pamiętnik, k. 49–50a.

⁵¹ Daw. „kochanka”.

stego któregoś maja, padał obfity śnieg i przygniótł żyta i młode kultury, tak jakby po nich wałem przejechało. [...]

U Wiktora Rozwadowskiego w Glinnie. Majątek nieszczególny, opierający swą przyszłość na osuszonym urodzajnym stawisku, które miało dać doskonałe pola. Była jednak dzięki młynowi wodnemu zaprowadzona elektryczność we dworze i na folwarku, zabawiła nas kuźnia zaopatrzona w elektryczną dmuchawkę.

U Adolfa Bocheńskiego w Ponikwie pod Brodami. Na zjazd ten jechałem prosto z wystawy myśliwskiej w Wiedniu, było to w czerwcu i nie pamiętam żebym kiedy tak zmarzył w wagonie, jak w nocy jadąc z Wiednia do Krakowa. Byłem sam w przedziale w letnim paltociku i biegałem po korytarzu żeby się rozgrzać. Ponikwa to bardzo ładny majątek rolny i leśny, z gorzelnią, dużym browarem, dużym stawem. Duże zużycie nawozów sztucznych, ale wszystko razem jakoś źle prowadzone, mieliśmy wrażenie, że się rozłazi. I rzeczywiście, lata następne wykazały, że tak było. Pani domu, Borkowska z domu, straszna bigotka, starła się raz na dobre z prof. Raciborskim. Po zjeździe zabiłem parę dzikich kaczek na stawie.

U Lucjana Turnaua w Suchowoli pod Lwowem, jeden z ostatnich⁵². Lucjan, brat sławnego Jerzego⁵³, założyciela kursów jego nazwiskiem zwanych⁵⁴, i Adolfa⁵⁵ również znanego gospodarza, dzierżawił nieduży ten folwark pod Lwowem, a więc przy dobrych warunkach zbytu, zwłaszcza dla mleka. Toteż dział mleczny dawał mu dużo. Z p. Lucjanem zetknąłem się na zjazdach ziemiańskich i zaproponowałem mu opiekę i dyrygowanie z daleka moim gospodarstwem. Układ był taki, że przyjeżdżał on kilka razy do roku, za stałą opłatą 1200 zł[r] rocznie i dawał ogólną dyrektywę memu Kryczyńskiemu⁵⁶, który jej się, chętnie czy nie, ale poddawał. Gospodarstwo zaczęło nabierać rozmachu. Sam Kryczyński był zamiłowanym hodowcą bydła i koni, Turnau dozorował upraw[ę]

⁵² Zjazd Koła II w Suchowoli, będący dziewiątym statutowym zebraniem jego członków, odbył się 9 lipca 1912 r. BOss., rkps 7999/II, t. 1, Zaproszenie J. Rozwadowskiego na zjazd Koła II ZKZR w Suchowoli, 2 VII 1912 r., k. 315; *Intensywność w gospodarstwach rolnych. Referaty wygłoszone na Zjeździe Koła II. w Suchowoli 9 lipca 1912 r.*, Lwów 1913, s. 1; por.: BOss., rkps 15638/II, t. 1, Lucjan Turnau, Wspomnienia z lat dawnych, k. 214. Owocem zjazdu była broszura, wydana w 1913 r. Vide: *Intensywność...*

⁵³ Jerzy Turnau (1869–1925) – ziemianin, znawca zagadnień rolniczych, malarz, pisarz i publicysta, właściciel majątku Mikulice w pow. łańcuckim; zasiadał w Radzie Powiatowej w Łańcucie; był członkiem oddziału łańcuckiego i komitetu GTG oraz zastępcą delegata tej organizacji w Akademii Rolniczej w Dublinach, detaksatorem i zastępcą prezesa w wydziale okręgowym GTKZ Łańcut–Kolbuszowa, zasiadał w Komisji Krajowej dla Spraw Rolniczych we Lwowie oraz zarządzie głównym TKR, pełnił funkcję taksatora dóbr przy Sądzie Obwodowym w Rzeszowie, pracował jako zastępca członka rady nadzorczej ZZ, zasiadał też w radzie nadzorczej Banku Melioracyjnego; współzałożyciel i lider KZ.

⁵⁴ Chodzi o Wyższe Kursy Ziemiańskie – założoną w 1919 r. we Lwowie z inicjatywy J. Turnaua przez Związek Ziemian prywatną uczelnię, oferującą dwuipółletnie studia rolnicze, połączone z praktykami w gospodarstwach. Szkoła działała do 1939 r., a po śmierci Turnaua, który pracował w niej jako dyrektor i wykładowca, ustanowiła go swoim patronem.

⁵⁵ Adolf Turnau (1871–1956) – ziemianin, wojskowy, dzierżawca majątku Tyszkowice w pow. przemyskim; członek KZ.

⁵⁶ Leon Kryczyński – wieloletni administrator dóbr K. Krusensterna.

roli i użyci[e] nawozów sztucznych – gospodarstwo zaczęło nabierać rozmachu. Sprowadzało się lepsze narzędzia, zwiększyło użycie wszelakich nawozów sztucznych, rozszerzyło chów bydła. W tym celu zaczęło się od postawienia na Przedmieściu i Szawarach krów dojnych żydowskich, które stopniowo przechodziły na moją własność. I dochodziło się już do zbierania śmietanki – gdy wybuchła wielka wojna. Zjazd u takiego fachowca był naturalnie interesujący, ze względu na wyzyskanie do ostatnich granic wszystkich możliwości dochodowych majątku, i pouczający. Brał też w nim udział nowo pozyskany członek naszego koła Tadeusz Lubieński⁵⁷ z Zassowa, towarzysz krakowieckich polowań⁵⁸. Poznałem przemiłą panią Lucjanową z domu [Stankiewicz]⁵⁹, młodą, przystojną i może trochę się nudzącą w towarzystwie męża agronoma, bardzo zajętego swoim gospodarstwem. Dwie drobne córeczki może jej wystarczały!

U Włodzimierza Cieńskiego w Uwiśle koło Chorostkowa. Zjazd ten odbył się zapewne w październiku 1913, bo pamiętam kopy owsa stojące jeszcze na polu, a był to ten słotny nadzwyczaj rok, w którym żniwa tak się szalenie spóźniły⁶⁰. Wtedy to w Szczercu było bardzo ładne żyto na 25 m[or]g[ach] za Smolińcami, które słońca wyłożyła, tak że kłosa dotykały ziemi, a z tych kłosów ziarna zapuściły korzenie i wyrosły nowe zielone pędy! Łan ten dał po omłóceniu ca 50q poślada! Włodzimierz Cieński, nowy członek koła, był wówczas jeszcze kawalerem, mieszkał w oficynie w bardzo skromnym pokoju, w którym nic nie zdradzało jakichkolwiek upodobań jego mieszkańca. Majątek należał do ojca, była również i siostra. Z Włodzimierzem miałem potem do czynienia jako z prezesem Związku Ziemiaków, po ustąpieniu Adama Głazewskiego⁶¹. Była to dość kanciasta, ciasna głowa. Zjazd jednak był interesujący ze względu na nowe dla mnie warunki galicyjskiego Podola.

⁵⁷ Tadeusz Lubieński (1872–1942) – ziemianin, publicysta i wojskowy, właściciel majątku Zasów w pow. pilzeńskim; członek Rady Powiatowej i zastępca członka Wydziału Powiatowego w Pilźnie; należał do wydziału Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Dębicy, wydziału okręgu GTKZ w Pilźnie, wydziału Towarzystwa Leśnego Galicyjskiego i zarządu głównego Towarzystwa im. Piotra Skargi we Lwowie; wbrew twierdzeniu Krusensterna, do Koła II ZKZR należał prawdopodobnie od początku jego istnienia (1907 r.).

⁵⁸ Chodzi o polowania, organizowane w Krakowcu w pow. jarosławskim przez Kazimierza Lubieńskiego (1843–1906). Vide: BN, rkps akc. 8264, Karol Krusenstern, Mój pamiętnik, k. 17–17a.

⁵⁹ Żoną Lucjana Turnaua była Józefa ze Stankiewiczów (1888–1949) z Wólcy Dolnej. Vide: BOss., rkps 15638/II, t. 1, Lucjan Turnau, Wspomnienia z lat dawnych, k. 175–178, 186–194.

⁶⁰ Rok 1913 był istotnie dla rolnictwa galicyjskiego klęskowy z powodu deszczów i powodzi. W związku z tym KZ i ZKZR wspólnie zorganizowały zjazd ziemian, na którym rozmawiano o środkach zaradczych dla rolnictwa. Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich (dalej: ANKr., ADzT), sygn. 954, Pismo KZ i ZKZR w sprawie zjazdu większych właścicieli i dzierżawców 12 X 1913 r., 7 X 1913 r., k. 949–950.

⁶¹ A. Głazewski był prezesem Związku Ziemiaków Wschodnich Województw Małopolski do 1926 r. – wówczas stanowisko to objął Wojciech Gołuchowski, po nim natomiast, w 1928 r., W. Cieński. *Organizacje ziemiańskie na ziemiach...*, s. 87.

U Hr. Jana Mycielskiego⁶², jako dyrektora Ordynacji Poturzyca Włodzimierza Dzieduszyckiego juniora⁶³, syna Ekscelencji⁶⁴, twórcy muzeum. Był to ostatni zjazd naszych kół przed wojną, odbył się bowiem w maju–czerwcu 1914 r. Pamiętam stary dwór w Poturzycu z pamiątkami słynnych dziczych polowań, ładne pola i staranne gospodarstwo pana dyrektora, tudzież jako praktykanta jednego z młodych Siemieńskich, który koło nas uganiał na ładnym koniu, ale na zapytania fachowe nie bardzo umiał odpowiedzieć.

Bibliografia (wybór)

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 638, 954.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Archiwum Zarządu Dóbr Sędziszowskich hr. Potockich z Krzeszowic i hr. Tarnowskich z Dzikowa w Górze Ropczyckiej, sygn. 1045/400.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Materiały Stanisława Kozickiego, sygn. 30/10.

Biblioteka Jagiellońska

Różne akta urzędowe z czasów namiestnictwa Michała Bobrzyńskiego (1908–1913). VIII Subwencja rządowa dla rolnictwa Rada Kultury Krajowej, rkps 8113 III.

Z opowiadań i wspomnień Felicji Skarbkowej, rkps 9812/III.

Biblioteka Narodowa

Karol Krusenstern, Mój pamiętnik, rkps akc. 8264.

Antoni Górski, Praca o życiu politycznym w Galicji, rkps IV 9725.

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka

Archiwum Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, f. 125, spr. 470.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Listy do Marii z Szymanowskich Rozwadowskiej od syna Jana, rkps 7946/I, t. 1–2.

⁶² Jan Mycielski (1858–1926) – ziemianin, kolekcjoner dzieł sztuki, właściciel majątku Wiśniowa w pow. strzyżowskim; zasiadał w Radzie Powiatowej w Łańcucie; członek komitetu GTG i komitetu Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego, członek kółka jarosławskiego KZ; zarządca ordynacji przeworskiej Lubomirskich, a od 1910 r. dyrektor ordynacji poturzycko-zarzeckiej Dzieduszyckich. Vide: K. Karolczak, *Zarzecze. Pałac a wieś w XIX i XX wieku*, <http://dzieduszyccy.pl/?p=770>, dostęp: 6 VI 2020 r. Do Koła II ZKZR Mycielski przystąpił pomiędzy majem 1910 a kwietniem 1913 r.

⁶³ Włodzimierz Dzieduszycki (1885–1971) – inżynier rolnictwa, ziemianin, ordynat poturzycko-zarzecki; nie należał do ZKZR.

⁶⁴ Włodzimierz junior był wnukiem, a nie synem „ekscelencji” Włodzimierza Ksawerego Dzieduszyckiego (1825–1899), marszałka krajowego Galicji, członka Izby Panów Rady Państwa, przyrodnika i twórcy Muzeum Przyrodniczego im. Dzieduszyckich we Lwowie.

Kronika Koła Zjazdów Rolniczych. 1905–1912, rkps 8000/I.

Materiały dotyczące działalności Jana Rozwadowskiego w związkach, towarzystwach i instytucjach gospodarczych, rkps 8001/II.

Papiery Rozwadowskich. Materiały dotyczące Kół Zjazdów Rolniczych. Cz. 1. Akta Koła I-go Zjazdu. 1905–1912, rkps 7999/II, t. 1.

Materiały dotyczące Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych. 1907–1919, rkps 7999/II, t. 2.

Lucjan Turnau, Wspomnienia z lat dawnych, rkps 15638/II, t. 1.

Źródła publikowane

Alfabetyczny spis członków i statuta Kasyna Narodowego 1914, Lwów 1914.

Czartoryski W., *Kółka ziemian*, [b. m.] 1912.

Dział ekonomiczny. Bank łańcucki, „Gazeta Narodowa” 1912, nr 142.

Dział rolniczy. Wystawa przemysłowo rolnicza w Jaworowie, „Gazeta Narodowa” 1907, nr 209.

Gal. Tow. kredytowe ziemskie. Utworzenie Związku ziemian, „Słowo Polskie” 1907, nr 424.

Intensywność w gospodarstwach rolnych. Referaty wygłoszone na Zjeździe Koła II. w Suchowoli 9 lipca 1912 r., Lwów 1913.

Kędzior A., *W sprawie budowy dróg wodnych*, Lwów 1910.

Krusenstern [K.], *List do Redakcyi. (Jeszcze w sprawie upadku średniej własności ziemskiej)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, nr 39.

[Krusenstern K.], *O zadaniach i celach obywatela wiejskiego. Odczyt Karola Krusensterna wygłoszony na zjeździe Zjednoczonych Kół we Lwowie 21. listopada 1908 r.*, Kraków 1909.

Kółka ziemian, „Gazeta Narodowa” 1912, nr 106.

Kółka ziemian i Koła zjazdów, „Gazeta Narodowa” 1909, nr 52.

Mars J., *Znaczenie drogi wodnej w Galicyi i sfinansowanie tejże*, Lwów 1911.

Milewski J., *Związek Ziemian*, „Przegląd Polski” 1908, t. 167.

Przeciw Radzie kultury kraj., „Gazeta Narodowa” 1910, nr 32.

Rozwadowski J., *Gdzie dawna ochota, gdzie pradziadów cnota?*, „Słowo Polskie” 1906, nr 575.

Rutkowski J., *Własność tabularna w Galicyi według stanu z końcem roku 1912*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” 1918, t. 25, z. 4.

R. W. znad Sanu, *List do Redakcyi. (W sprawie upadku średnich własności ziemskich)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, nr 34.

Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911, Lwów 1912.

Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1912, Lwów 1913.

Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1913, Lwów 1914.

Statut ogólny Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie, Kraków 1911.

Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim, Lwów 1905–1914.

Ustawa z dnia 11. czerwca 1901, o budowie dróg wodnych i wykonaniu regulacji rzek, „Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych” 1901, cz. 30.

- Ustąpienie 6 członków z komitetu gal. Tow. gospodarskiego*, „Gazeta Narodowa” 1910, nr 42.
- Wątor A., *Spis większych właścicieli ziemskich należących do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w dzielnicy austriackiej*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, nr 1.
- X. Y., *Kółka ziemian*, „Rolnik” 1907, nr 10.
- Zarząd Tow. Wzajemnych Ubezp. w Krakowie*, „Rocznik Asekuracyjno-Ekonomiczny” 1912, t. 21.
- Założenie „Związku Ziemian”*, „Słowo Polskie” 1907, nr 422.
- Zjazd kólek ziemian*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1910, nr 34.
- Związek przedsiębiorców gorzelń rolniczych w Galicyi i na Bukowinie*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1906, nr 90.

Wspomnienia publikowane

- Bobrzyński M., *Z moich pamiętników*, t. 1–2, oprac. A. Galos, Wrocław 2006.
- Grabski S., *Pamiętniki*, t. 1, wstęp i oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1989.
- Longchamps de Berier L., *Ochrzczony na szablach powstańczych... Wspomnienia (1884–1939)*, wstęp i oprac. W. Suleja, W. Wrześniński, Wrocław 1983.
- Pamiętnik Wincentego Rozwadowskiego*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/27/historia-rodziny-korzenie/>, dostęp: 2 VII 2020 r.
- Zamorski J., *Praca oświatowa i narodowa na Podolu galicyjskiem. Wspomnienia*, „Przegląd Wszepolski” 1924, nr 5–9.

Opracowania

- Basta J., *Samorząd rolniczy w Galicji w XIX wieku. Struktura, działalność, rola w rozwoju gospodarstwa wiejskiego*, [w:] *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności*, red. J. Hoff, Kolbuszowa 2006.
- Buszko J., *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996.
- Franaszek P., *Rolnictwo galicyjskie na przełomie XIX i XX wieku – stagnacja czy rozwój?*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002.
- Gąsowski T., *Żydzi – obywatele ziemscy i ich miejsce w wiejskim krajobrazie autonomicznej Galicji*, [w:] *Wieś a dwór na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. W. Caban, M. Markowski, Kielce 1999.
- Górski A., *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy*, Warszawa 2013.
- Gurnicz A., *Kółka rolnicze w Galicji*, Warszawa 1967.
- Kargol T., *Od Kólek Ziemian do Związku Ziemian w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków 2010.
- Kargol T., *Zapomniana inicjatywa galicyjskiego ziemiaństwa. Związek Ziemian we Lwowie 1907–1918*, [w:] *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7, *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł. Sroka, Kraków 2010.

- Kargol T., *Ziemiaństwo a uprzemysłowienie Galicji na przełomie XIX i XX w. (do 1918 r.)*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. 7.
- Karolczak K., *Dzieduszyccy w życiu Galicji doby autonomicznej*, [w:] *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914)*. *Studia i szkice*, red. K. Fiołek, M. Stala, Kraków 2011.
- Karolczak K., *Zarzecze. Pałac a wieś w XIX i XX wieku*, <http://dzieduszyccy.pl/?p=770>, dostęp: 6 VI 2020 r.
- Kierzek A. et. al., *Rozwój lecznictwa uzdrowiskowego w Niemirowie do końca drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Annales Academiae Medicae Stetinensis. Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2013, nr 59.
- Kłoczowski E., *Organizacje ziemiańskie*, [w:] *Księga pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935. Księga wsi polskiej. Źródła, dzieje i kierunek jej kultury*, t. 1, red. J. Lutosławski, Warszawa 1938.
- Komorowski J., *Postawa ziemian galicyjskich wobec przemysłu – wystawa przemysłowo-rolnicza w Jaworowie w 1907 r.*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. 7.
- Łazuga W., *Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty*, Poznań [1995].
- Morawski W., *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998.
- Organizacje ziemiańskie na ziemiach polskich*, red. J. Pleszczyński et. al., Warszawa 1929.
- Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928.
- Patelski M., *Z Galicji w szeroki świat. Losy ziemiańskiej rodziny Jordan-Rozwadowskich na przełomie XIX i XX wieku w świetle dokumentów rodzinnych i literatury pamiątkarskiej*, [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. III, red. U. Jakubowska, Warszawa 2016.
- Płonka M., *Rozwój towarzystw ubezpieczeń wzajemnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 848.
- Ruciński P., *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)*, Łomianki 2020.
- Ruciński P., *Jan Emanuel Rozwadowski jako działacz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (do 1914 roku)*, [w:] *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019.
- Ruciński P., *Początki aktywności publicznej polityka Narodowej Demokracji Jana Emanuela Rozwadowskiego w Galicji w latach 1901–1909*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2017, t. 21.
- Semczyszyn M., *Kryzys ziemiaństwa w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 roku)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, z. 4.
- Skwara J., *Konserwatyści wschodniogalicjyjscy – podolacy wobec kwestii ukraińskiej w okresie namiestnictwa Michała Bobrzyńskiego 1908–1913*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. 11.
- Tyszkiewicz A., *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*, Kraków 2004.
- Ustrzycki M., *Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908)*, „Przegląd Wschodni” 2000, z. 3.
- Wątor A., *Chrześcijańsko-narodowi. Z dziejów nurtu politycznego do 1928 roku*, Szczecin 1999.

Wątor A., *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008.

Wątor A., *Ziemianin – polityk Tadeusz Cieński 1856–1925. Z dziejów konserwatyizmu wschodniogalicyskiego*, Szczecin 1997.

Wójs S., *Organizacje ziemiańskie na terenie Galicji (1906–1919). Struktury, cele i zadania*, „Res Gestae” 2019, nr 9.

Zdrada J., *Jan Emanuel Rozwadowski*, (hasło), *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-emanuel-rozwadowski>, dostęp: 3 VIII 2020 r.

Ziemiańscy polscy XX wieku, t. 1–11, red. S. Górzyński, T. Epszstein, J. Leskiewiczowa, Warszawa 1992–2016.

Zięba A., *Solowij Tadeusz*, (hasło), *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/tadeusz-solowij>, dostęp: 28 V 2020.

Internet

Internetowy Polski Słownik Biograficzny, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/>

United Agricultural Convention Association – an organization of East Galician landowners in Karol Krusenstern’s memoirs (part I)

Summary: The United Agricultural Convention Association, an organization of Eastern Galician landowners established by Jan Emanuel Rozwadowski, was founded in Lviv in 1907. The association has been largely neglected in historical research to date. Karol Krusenstern, a landowner, entrepreneur and the owner of the Niemirów health resort, devoted considerable attention to the association in his memoirs entitled *My Diary*. The presented excerpt from Krusenstern’s memoirs presents the most important information about the United Association, including its origins, goals, means of operation, accomplishments, and leading activists. The author was a secretary of the United Agricultural Convention Association II, and his memoirs paint an interesting portrait of the organization’s members and provide a unique glimpse into behind-the-scene activities during agricultural conventions. Krusenstern reported on the association’s cooperation with the Society of Landowners’ Associations and its penetration of organizations operating in Galicia (such as the Galician Economic Society). He also described the links between the United Circles and the National Democracy political camp.

Keywords: Eastern Galicia, Karol Krusenstern, agriculture, landowners, United Agricultural Convention Associations

